

ПРЕДСТАВНИЦТВО ТА ЗАХИСТ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН У СПРАВАХ ПРО НАДАННЯ ОСОБІ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ В ПРИМУСОВОМУ ПОРЯДКУ

Наукова стаття присвячена представництву та захисту прав, свобод та інтересів осіб, у відношенні яких розглядається справа про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку. На підставі проведеного дослідження зроблені висновки про існуючі невідповідності положень матеріального та процесуального права, існування прогалин та можливі шляхи їх подолання шляхом вдосконалення діючого законодавства України.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Становлення та розвиток правової, демократичної держави неможливі без забезпечення загальнолюдських цінностей, серед яких здоров'я посідає важливе місце. Право людини на охорону здоров'я та медичну допомогу є невід'ємним особистим немайновим правом кожного, закріпленим у міжнародних нормативно-правових актах та національному законодавстві України. Будь-яке примусове втручання в життя людини, безпідставне обмеження її свободи та особистості недоторканності шляхом надання психіатричної допомоги у примусовому порядку є грубим порушенням прав людини та основних прав пацієнта, тому для такого втручання необхідні особливі підстави, чітко визначені критерії та встановлені гарантії захисту прав людини, до якої застосовуються відповідні примусові заходи. Однією із таких гарантій захисту прав людини у справах про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку є участь представника особи, у відношенні якої розглядається справа про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку.

Метою дослідження є визначення особливостей представництва та захисту в цивільному процесі прав, свобод та інтересів особи, у відношенні якої розглядається справа про надання їй психіатричної допомоги в примусовому порядку, встановлення недоліків правового регулювання, та визначення можливих шляхів їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми.

Окремі аспекти участі представника у справах про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку висвітлювалися у наукових працях таких російських вчених як: Н. Г. Бурлакова, С. В. Глухова, Н. В. Нікулінська та ін. Однак їх дослідження здійснені за законодавством Російської Федерації, яке відрізняється від цивільного процесуального та медичного законодавства, що регулює надання психіатричної допомоги у примусовому порядку в Україні.

Окремі питання представництва та захисту інтересів осіб у вказаній категорії справ досліджувалися такими українськими вченими як: В. В. Комаров, О.С. Погребняк, Ю.Д. Притика, С. А. Чванкін, М. М. Ясинок та ін. Деякі аспекти участі прокурора в справах про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку досліджував А. М. Меденцев. Між тим проблема представництва та захисту інтересів осіб, у відношенні яких розглядається справа про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, залишається мало-дослідженою та потребує детального наукового аналізу.

Виклад основних положень. Відповідно до статті 59 Конституції України кожен має право на правову допомогу. Конституційне право кожного на правову допомогу за своєю суттю є гарантією реалізації, захисту та охорони інших прав і свобод людини і громадянина, і в цьому полягає його соціальна значимість. Серед функцій такого права у суспільстві слід окремо виділити превентивну, яка не тільки сприяє правомірному здійсненню особою своїх прав і свобод, а й, насамперед, спрямована на попередження можливих порушень чи незаконних обмежень прав і свобод людини і громадянина з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб. Право на правову допомогу – це гарантована державою можливість кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права [1].

Стаття 12 Цивільного процесуального кодексу України зазначає, що особа, яка бере участь у справі, має право на правову допомогу, яка надається адвокатами або іншими фахівцями у галузі права в порядку, встановленому законом. Відповідно до статті 38 Цивільного

процесуального кодексу України сторона, третя особа, яка відповідно до закону захищає права, свободи чи інтереси інших осіб, а також заявники та інші заінтересовані особи в справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) можуть брати участь у цивільній справі особисто або через представника.

Провадження у справах про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку регулюється Главою 10 Цивільного процесуального кодексу України (далі ЦПК), а також Законом України від 22 лютого 2000 року № 1489-III «Про психіатричну допомогу», та включає такі заходи, як: проведення психіатричного огляду, надання амбулаторної психіатричної допомоги (та її продовження), а також госпіталізація до психіатричного закладу у примусовому порядку (а також продовження такої госпіталізації).

Відповідно до ст. 38 ЦПК сторони, треті особи, особи, які відповідно до закону захищають права, свободи чи інтереси інших осіб, а також заявники та інші заінтересовані особи в справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) можуть брати участь у цивільній справі особисто або через представника.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу», а також ст. 39 ЦПК законними представниками у справах про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку виступають батьки (усиновителі), опікуни, уповноважені законом представляти інтереси осіб, які страждають на психічні розлади, у тому числі здійснювати захист їх прав, свобод та інтересів у випадку надання їм психіатричної допомоги. Таке представництво не завжди може бути об'єктивним, адже у більшості випадків до лікаря-психіатра звертаються саме близькі родичі особи, імовірно хворої, які в подальшому представлятимуть її інтереси в суді.

Таким чином особа, щодо якої вирішується питання про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, не завжди може реалізувати своє право на судовий захист за допомогою представника. Перебуваючи в медичному закладі, така особа отримує відповідне примусове лікування внаслідок чого їй важко вирішити питання представництва власних інтересів [2, с. 111].

Як зазначає В. В. Комаров, психіатричні та психоневрологічні установи, до яких госпіталізовано недієздатну особу, що не має опікуна, не можуть виступати її законними представниками в суді при розгляді справ про примусову госпіталізацію або продовження строку такої госпіталізації. Виконувати функції законних представників у суді в цьому випадку мають органи опіки та піклування [3, с. 260]. Схожої думки дотримується Ю. Д. Притика, який у науково-практичному

коментарі до ЦПК наголошує, що правом звернення до суду із заявою про припинення надання примусової психіатричної допомоги володіють прокурор, а також органи опіки та піклування, якщо законні представники не скористалися таким правом [4, с. 461].

А. М. Меденцев схиляється до думки, що участь прокурора у справах про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку згідно зі ст. 31 Закону України «Про психіатричну допомогу» допустима виключно як органу, що слідкує за додержанням і застосуванням законів при наданні психіатричної допомоги. Прокурор зобов'язаний уважно стежити, щоб психіатрична допомога у примусовому порядку не надавалася здоровим особам, не було допущено необґрунтованих заяв, щоб за обставинами, які є підставою для звернення до суду, не приховувалася інша мета, направлена на позбавлення цієї особи житла чи звільнення з роботи тощо [5, с. 114]. Схожої думки дотримується М. М. Ясинок, котрий звертає увагу на важливість обов'язкової участі прокурора у справах цієї категорії, тому що за рахунок рішення суду здійснюється суттєве обмеження прав людини, а при госпіталізації особи до психіатричного закладу для надання примусової психіатричної допомоги суттєво обмежується свобода людини. Завдання прокурора в даному випадку і полягає у нагляді за законністю, але не процесуальних дій суду, а законністю та об'єктивністю тих засобів доказування, які надають медичні заклади, лікарі-психіатри, лікувальні комісії щодо психічного захворювання особи та її поведінки в зв'язку з такими захворюваннями, які тягнуть за собою обмеження волі людини [6, с. 254].

Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав та основоположних свобод, Рекомендації та резолюції Комітету міністрів Ради Європи, а також практика Європейського Суду з прав людини містять правило, відповідно до якого заінтересована особа має право на доступ до правосуддя та на представництво своїх інтересів у суді. Обов'язковість такої участі у всіх справах, що пов'язані із обмеженням волі, в тому числі і в справах про поміщення особи до психіатричного стаціонару підтвердив Європейський Суд з прав людини в рішенні у справі «Ван де Леєр проти Нідерландів» від 21.02.1990 р. У вказаному рішенні Європейський Суд відзначив, що заінтересована особа (тобто хвора) повинна мати доступ до правосуддя, бути вислуханою особисто або через будь-яку форму представництва. Без цього вона буде позбавлена «основних процесуальних гарантій, що застосовуються в справах, пов'язаних із позбавленням волі» [7].

М. М. Ясинок вказує, що справи про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку потребують оперативного

розгляду і гарантій безпеки громадян від незаконного примусового «психіатричного лікування в умовах психіатричного закладу». Гарантією такої безпеки в даному випадку може стати розширений круг осіб, які можуть брати участь у розгляді справи. Такою особою в обов'язковому порядку повинен бути адвокат [8, с. 185].

Не останнє значення для захисту прав і свобод осіб, що страждають на психічні розлади, в тому числі осіб, що примусово госпіталізуються до психіатричного стаціонару, мають норми, викладені в рекомендаціях консультативної асамблеї Ради Європи відносно ситуації із психічними хворобами (№ 818) від 1997 р. [9], а також в Рекомендації № R 83 (2) Комітету міністрів Ради Європи державам-членам відносно правового захисту осіб, які страждають на психічні розлади, що примусово утримуються в якості пацієнтів, від 22 лютого 1983 р. [10]. Таким чином, виходячи із положень зазначених документів та практики Європейського Суду з прав людини, ст. 22 Закону України «Про психіатричну допомогу» була доповнена частиною п'ятою, в якій вказується, що особа, стосовно якої розглядається питання про надання їй психіатричної допомоги в примусовому порядку, має право на безоплатну правову допомогу в порядку, встановленому законом, протягом розгляду справи в суді. Однак С. А. Чванкін відмічає, що це право не реалізовується на практиці. У психіатричних закладах немає практики надання таких консультацій. Відсутність адвоката у цих осіб деякою мірою компенсується участю прокурора у розгляді цієї категорії справ, однак є недостатньою гарантією прав пацієнтів [11, с. 190]. У зв'язку з специфічністю стану особи, щодо якої розглядається справа у суді, доречним є надання їй правової допомоги на професійній основі тобто адвокатом. Це право гарантується ч. 11 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [12].

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що для забезпечення прав, свобод та інтересів особи, у відношенні якої розглядається справа про надання їй психіатричної допомоги в примусовому порядку, потрібно внести наступні зміни до законодавства:

– ч. 2 ст. 279 ЦПК викласти в такій редакції: «Заява особи, якій за рішенням суду надається амбулаторна психіатрична допомога у примусовому порядку, її законного представника, представника органів опіки та піклування про припинення цієї допомоги подається до суду за місце проживання особи, а про припинення госпіталізації до психіатричного закладу у примусовому порядку – до суду за місцезнаходженням психіатричного закладу»;

– ч. 4 ст. 235 доповнити абзацом третім, в якому вказуватиметься про участь у справах цієї категорії адвоката чи іншого спеціаліста в області права.

Участь у розгляді справ цієї категорії адвоката чи іншого спеціаліста в області права, представника органів опіки та піклування створить додаткові гарантії реалізації громадянином прав, таких як право на судовий захист та на справедливий судовий розгляд, а також стане гарантією того, що не буде примусово поміщена до психіатричного закладу здорова особа чи людина із психічним розладом, який не супроводжується погіршенням стану і не несе в собі суспільної небезпеки.

Бібліографічний список

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) : Рішення від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009 // Вісник Конституційного суду України. – 2009. – № 6. – Ст. 32.
2. Глухова С. В. Защита прав граждан при недобровольной госпитализации в психиатрический стационар / С. В. Глухова // Правовая политика и правовая жизнь. – 2006. – № 1. – С. 107-112.
3. Комаров В. В. Окреме провадження: монографія. / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова. – Х. : Право, 2011. – 312 с.
4. Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального кодексу України. Станом на 01.11.2010 р./ за ред. Притики Ю.Д. – К. : Центр учбової літератури. – 2011. – 696 с.
5. Меденцев А. М. Участь прокурора у розгляді судом справ про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку / А. М. Меденцев // Вісник прокуратури. – 2008. – № 6. – С. 109-114.
6. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія / М. М. Ясинок. – Одеса, 2011. – 380с.
7. Никулинская Н. Ф. Представительство в делах о принудительной госпитализации в психиатрический стационар / Н. Ф. Никулинская // Судья. – 2006. – № 5. – С. 45-48.
8. Ясинок М. М. Окремі питання правового регулювання розгляду судом справ про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку / М. М. Ясинок // Університетські наукові записки. – 2006. – № 3-4 – С. 182-186.
9. Рекомендация 818 (1977) о ситуации с психическими заболеваниями: Парламентская ассамблея Совета Европы 29-я сессия от 08.10.1977 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_069](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_069)

10. Рекомендації та резолюції Комітету Міністрів Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.1.unm.edu/humanrts/russian/euro/Rres&recomm.html>.
11. Окреме провадження в цивільному процесі України : навч. посіб. / під ред. Р. М. Мінченко. – О. : Фенікс, 2010. – 224 с.
12. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.

Научная статья посвящена представительству и защите прав, свобод и интересов лиц, в отношении которых рассматривается дело о предоставлении психиатрической помощи в принудительном порядке. На основании проведенного исследования сделаны выводы о существовании несоответствия норм материального и процессуального права, существовании пробелов и возможные пути их преодоления путем усовершенствования действующего законодательства Украины.

The article is devoted to representation and protection of the rights, freedoms and interests of persons in respect of which the investigation is to provide mental health care under compulsion. Based on the research conclusions about the existence of inconsistencies of norms of substantive and procedural law and possible ways to overcome them by improving the current legislation of Ukraine.